

ANTAL GYÖRGY

A CSÍKI SZÉKELYEK ÉS A GYIMESI CSÁNGÓK IDENTITÁSTUDATÁRÓL

Előszó

Bár szülőföldem és lakóhelyem, a Jászság, még ma is bőven szolgáltat kitűnő társadalomkutatói lehetőségeket az általam nagyra értékelt kulturális antropológiában, régtől fogva mégis jobban érdekel – a Csíkszeredán működő KAM jeles képviselőivel egyetértésben – a magyarság földrajzi értelemben legkeletibb térségeiben, Moldvában, a Gyimesekben és a Székelyföldön élő közösségeinek a sorsa, kultúrája, mint a földjeimé.

A Csíkszeredán létrejött és figyelemre méltó kutatási eredményeket elért Kulturális Antropológiai Műhely tagjainak álláspontját osztva – „ma mi vagyunk Európa nomádjai” –, magam is úgy véltem, sokkal izgalmasabb rejtvényeket kell megoldani a kulturális képletek tekintetében a világnak ezen a táján, mint idehaza, a civilizáció és a globalizáció által már alaposan kilúgozott és a média tevékenységének köszönhetően homogenizált társadalmi szövetekben.

A motívációm további erősödését jelentette az a családomat érintő, ma már szinte homályba vesző származási tudat is, amely a felmenőim vonatkozásában egynegyed íziglen a Gyimesekhez kötötte őseimet.

A Jászberényi Tanítóképző Főiskolán 1996-ban megalapítottuk a Jászsági Antropológiai Műhelyt, amely jogilag néhány évig egyesületként is működött, és számos társadalomkutatói, valamint kultúráközvetítői programban vett részt. A tudományos tevékenység példájaként ott volt előttünk a csíkszeredai KAM, de a Kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem „láthatatlan kollégiumának” tevékenysége is motivált bennünket. A jelen tanulmány rövid kivonata annak az 1996-tól 2003-ig folytatott kutatási tevékenységnek, amelyet a Székelyföldön, a Gyimesekben és Moldvában folytattunk. A kutatás résztvevői (két oktató és főiskolás diákok) együtt és külön-külön is hozzájárultak azokhoz az eredményekhez, amelyek közül néhányat megfogalmazok.

A műhely tagjai közül jelentős feladatot vállaltak azok a főiskolai hallgatók, akik az itt említett, a magyarság kultúrájának talán legősi, legautentikusabb értékeit őrző vidékeiről származnak, és szorgalmas kutatási tevékenységükkel fontos adalékokkal szolgáltak közös eredményeinkhez.

Bevezetés

Az etnoregionalizmus tárgyában talán indokolni sem szükséges az identitásproblematika jelenlétét, hiszen egy olyan, potenciálisan létező kohéziós erőről van szó, amelyet semmiféle politikai nézőpont sem hagyhat figyelmen kívül. Egy olyan korban, egy olyan világban, amelyben és ahol mesterséges, a média által generált felszínes és rövid távú összetartó erők működnek, aligha lehet csupán ezekből a tapasztalatokból megszemenő következtetésekhez illetve általános ítéletekhez jutni.

Az identitástudat valamiféle konkrét, illetve egzakt mérhetősége bármely politikai erő számára létkérdés lehet, avagy stra-

tégiai jelentőségű információt jelent. Politológiai ismervek alapján az identitás feltérképezésének eredményei jelentős hatalmi kondíciókat generálnak, generálhatnak. Ebben a nézőpontban számomra az egzakt mérhetőség másodlagos jelentőségű, hiszen nem a politikai tőke kinyerhetőségének jelentőségét vizsgálom, hanem egyszerűen azt szeretném megtudni, hogy létezik-e egyáltalán egy valameddig is kiterjedő identitás, és az miféle. Létezik-e egyáltalán irányítható, kezelhető, valamilyen eszköztárral manipulálható identitás, amely alkalmassá teszi a közösséget egy bizonyos cél megvalósítására? Létezik-e a kohézió ez a formája, amely társadalmi stratégiák megvalósítására is alkalmassá tesz egy közösséget? A probléma izgalmasabb, mint azt előzetesen gondolnánk, mert minden feltevés ellentéte is igaz. Tehát ha léteznek olyan stratégiák, amelyek képesek megölni, elpusztítani, valamint kiüresíteni a közös cselekvésekre készített, tartalmilag is megragadható identitásokat, akkor politikai értelemben a közösségek bomlaszthatók, bármikor a megfelelő eszközökkel irányíthatók – tehát a hatalmi igényeknek megfelelően manipulálhatók.

Mindazon tapasztalatok, amelyek az általunk vizsgált politikai - kulturális térségben realizálódtak, különleges gyakorlatot és lehetőséget biztosítottak a kísérletező gondolatok számára. Hiszen nyílt és alig leplezett szándék jelenik meg a román asszimilációs törekvés irányából, másrészt közvetlenül jelen van az egzisztenciális érvényesülés lehetőségének az identitást alapvetően befolyásoló következményrendszere, valamint az is tényszerűnek mondható, hogy a globalizációs folyamat minden helyi kulturális értéket folyamatosan kilúgozó hatása egyre jobban érvényesül. Mi történt? Mi történik? Valamint mi várható a felcsíki székelység illetve a gyimesi csángók identitástudatának metamorfózisában?

A tanulmány rövid és mintavétel szerű gondolatmenetében egy, a történelmi - társadalmi, valamint kulturális viszonyok aspektusában kíván rámutatni egy érdekes és első megközelítésben érthetetlen jelenségre: a csíki székelyek és a gyimesi csángók alapvetően leértékelik egymást, de ugyanakkor mindkét népesség identitástudata sajátosan, szorosan kötődik a magyarsághoz, és saját kötődését értékesebbnek, magasabb szintűnek tartja a másikénál, valamint alapvetően igazabbnak, autentikusabbnak a moldvai magyarság nemzethez történő viszonyulásához képest.

Tanulmányomban ezeket a kérdéseket próbálom körbejárni mind korábbi empirikus, mind pedig elméleti kutatási eredmények alapján. A dolgozat központi kategóriája természetesen az identitástudat, és e kategória további szűkítésének megfelelően elsősorban a kollektív identitástudat. Bár a regionalitás és a regionális egységek kialakítása, a politikai befolyás szerepe tárgyunk vonatkozásában talán nagyobb jelentőséget is kaphatna, mégis szükségesnek és fontosnak tartottam azt a prioritást követni, amely a szervesen létező és a továbbiakban is működő identitás feltérképezését tartotta a legfontosabb kérdésnek. A

politikai mechanizmusok befolyásoló szerepét ebben a gondolatmenetben csupán mint rászegítő vagy a szerves folyamatokat ismerő és azokból információt használó, alkalmazni tudó megoldásként vesszük figyelembe. Az etnoregionalizmus problémakörének – tágabb értelemben vett – elemzéséhez ez a viszonylag egyszerű és speciálisnak mondható mintavételezési és kutatási tapasztalat csupán adalékul vagy kiindulási támpontként szolgálhat, ennek ellenére bizonyára igazolható létjogosultsága és fontossága. A kérdésfeltevés és a kutatási irány választásának végső érvként azt a meggyőződésemet kívánom megfogalmazni, hogy a nagypolitikai vagy helyi politikai stratégia, illetve program – bármilyen legyen is az – nem tekinthet el a realitások, a létező és működő társadalmi jelenségek és állapotok tárgyilagos megismerésétől. Továbbá minden olyan politikai kezdeményezés, kigondolt, kitervelt, művi, strukturális változtatás, amely nem veszi figyelembe a valóságos állapotokat, a társadalom hatékony működése, a közjó érvényesülése tekintetében rendkívül káros következményekkel jár. A politika ilyenén hozadéka ellenőrizhetetlen és társadalmi értelemben veszteséges. Álláspontom szerint akár a politikai, akár a gazdasági folyamatok racionalizálási szándékában, irányításában szerepet kapott döntés-előkészítőknél és döntéshozóknál messzemenően figyelemmel kellene kísérniük a társadalomkutatás során feltárt és visszajelzett tudományos ismereteket. A kormányzásban, a helyi politikában mindinkább szükséges lenne alkalmazni, használni a kulturális antropológiai kutatások nyomán mára már egyre inkább kikristályosodott tudástartalmakat.

Mit értünk identitáson, identitástudaton?

Az identitás latin eredetű szó, amelynek jelentése azonoság. Csepeli György szerint az azonosság csak a matematikai képletek világában létezik. Történelmi, társadalmi jelenségekre és különösképpen emberi feltételekre alkalmazva identitásról csak metaforikus értelemben beszélhetünk. Az állandóság, az azonosság vélelme a társadalmilag konstruált valóság nélkülözhetetlen alkotórésze, amelynek hiányában lehetetlenné válna az anticipáció, a tervezett emberi cselekvés. Az identitás főképpen a szociálpszichológiában divatosá vált fogalom.

A szellemi élet szinte egész területén elterjedve ez a kategória ma már egyetemes magyarító elvként működik. Jan Assmann így ír az identitástudatról A kulturális emlékezet című művében: „az identitás a tudat ügye, vagyis egy önmagunkról kialakult tudatlan kép tudatosulása. Ez mind az egyéni, mind a kollektív élet tekintetében igaz. A csoport csak annyiban << törzs >>, << nép >>, << nemzet >>, amennyiben ilyen fogalmi keretek között értelmezi, képzelet és jeleníti meg magát. Nem létezik kollektív identitás, vagyis Mi-t alkotó és hordozó az egyéneken kívül.” „Kollektív identitáson – vagyis Mi azonosságon azt a képletet értjük, amelyet egy csoport önmagáról fest és amellyel a tagok azonosulnak. Ez önmagában nem létezik, hanem mindig csak annyira, amennyire egyesek hitet tesznek mellette. Ereje attól függ, mennyire él elevenen a csoporttagok tudatában, és mennyire képes motiválni gondolkodásukat és cselekvésüket. Kollektív identitás akkor jön létre, ha egy közösség tagjai szimbolikus értelemvilágban élnek és ha a közös vonás tudatossá válik.”

A társadalmi önellépezés folyamatában talán a legfontosabb a társadalmi emlékezés, amely a történelmi tudat alapja. A társadalomnak az önmeghatározás vonatkozásában szüksége van a múltra, egységét, különlegességét a múltbeli események

és közös tettek bizonyítják. Egy nemzet létezése csakis egy eleven, múltra történő emlékezés révén lehetséges. Az emberi létezés általunk ismert formájában, reflexiójában csupán a kultúra talaján, társadalmi keretek között képzelhető el. Értelmezésünk szerint a kollektív identitástudat, a társadalmi hovatartozás tudatosulása, az identitás pedig egyfajta tudatos részvétel vállalása egy bizonyos kultúra megvalósításában.

A magyarság identitástudatáról

A közép-európai magyarság identitástudata – számos kutatási eredmény tükrében – alapvetően nem etnikai jellegű. Ez azt jelenti, hogy nem a vérségi összetartozás-tudatra, hanem főként kulturális tényezőkre (anyanyelv, művészetek, tradíció stb.), tehát emocionális és etikai elemekre épül. Politikai kategóriák, illetve klasszifikáció szerint ezt a megnyilvánulást kultúrnemzeti identitásnak nevezhetjük. A nemzeti identitástudat fontosabb elemei: a nemzeti hovatartozás-tudat, a jövőkép, az önkép, a történelmi tudat, a vallási és kulturális identitás. Ezek az elemek szorosan összefonódnak, egymás minőségét befolyásolják, illetve egymás hatásait erősítik.

A székely identitástudat

A székely ember identitástudata a történelmi tudatban gyökerezik. Őket a történelem során mindig kiváltságosként kezelték az uralkodók, hiszen fontos katonai szerepet tölthettek be a hatalmi struktúra védelmében. Ezt a tudatot tükrözi a népviseletük, főként a férfiviselet, a katonai egyenruha. A nőiről leolvashatjuk a család gazdasági, szociális helyzetét. Zárt községekben éltek, szigorú normák szerint. A korábban említett megkülönböztetésekben gyökerezett a székelységnek az a szilárd meggyőződése, hogy ő a magyar nemzetség legkiválóbb képviselője. Büszkesége saját himnuszában is megmutatkozik, saját hazája van, saját kultúrája, saját országa, „Székelyország”. A székelység nemzeti hovatartozás-tudata erős, nemzetiségét tekintve székelymagyarnak, magyarnak vallja magát.

Székelyföldet jórészt római katolikus nép lakja. A Csíki-medence egységesen ehhez a vallási közösséghez tartozik, református vallással csupán Udvarhely környékén találkozhatunk. Mély vallásosság jellemezte ezt a népet, és bizonyos mértékig még a mai napig is él ez a vallásosság. Az ünnepek, az ünnepi szertartások, szokások, parancsolatok betartása mindig is fontos volt. Kultúrájuk jól elhatárolható Erdély más területeitől. Jellegzetes építészetük, viseletük, tárgyi és szellemi alkotóművészetük számos tekintetben egyedi. A nép hagyományőrző, fontosnak tartja származását, büszke őseire és a múltra történő emlékezést folyamatosan átörökítette nemzedékről nemzedékre.

Ennek a bizonyos értelemben konok és kevés magyarságtudatnak köszönhetően Székelyföldön és főként Csíkságban igen kevés nem magyar nemzetiségű él. A korábbi évszázadokban esetenként maguk közé engedték a főként kereskedelemmel foglalkozó örményeket, és később egyes területeken a cigányság létszáma is megnövekedett, de az államalkotó románságból csak az adminisztrációhoz feltétlenül szükséges minimális létszámú nemzetiséginek sikerült megmaradni Erdélynek ezen a területén.

Jövőkép – A székelyek jövőképe alakulásában jelentős szerepet játszik a modernizációs hatás, amelynek következtében egyre kevesebben képesek munkát és megélhetést találni szülőföldjükön. Egyre több falu néptelenedik el, öregszik és vegetál. Bár a fejlődés jelei, a modernizáció hatásai egész Romániában

INTÉZMÉNYEK – RÉGIÓ, MEGYE, KISTÉRSÉG

és Erdély-szerte mutatkoznak, főként a politikai rendszerváltás nyomán mégis jelentős a székelység migrációja, amelynek iránya immár nem kelet, mint a korábbi évszázadokban, hanem részben az anyaország, de egyre inkább a nyugat-európai uniós tagállamok, az USA és Ausztrália.

A szociális mutatók igen kedvezőtlenül alakultak az utóbbi évtizedekben. Jelentős az alkoholisták és az öngyilkosok száma. A kilátástalanság, az elfásultság egyre nagyobb mértékben befolyásolja a jövőképet. Az Unióhoz csatlakozás, valamint a nyugatról visszaérkező egyre több munkavállaló általi új vállalkozások identitása valamiféle reményt adhat a pozitív változásokra is.

A gyimesi csángók identitástudata

A csíki székelység és a székely csángók, vagyis a gyimesi csángók közös őseiktől származnak, egy népcsoportba tartoznak. A már sok évszázada kiforrott közösségekből váltak ki egyenként vagy csoportosan, és hagyták el szülőföldjüket, telepedtek meg máshol, alakítottak ki egy eltérő kultúrájú, sajátos identitású új közösséget.

A 17. századi Habsburg hatalmi törekvések megfosztották kiváltságos jogaitól a székelységet, akik jogaikért kiálltak és szembefordultak az elnyomókkal. A megfélemlített, jogaitól megfosztott, büszkeségében megsértett nép egy része – elhagyva házáat, szülőföldjét – elindult Moldova irányába, idegen területre, ahol ingyen földet és letelepedést remélt. Moldova távol volt a korábbi otthonoktól, sokan vissza is indultak, de már nem térhettek haza, hanem a havasokban, a hágókon, a szorosok völgyeiben bujkáltak, próbáltak megélhetést találni. Ők a mai gyimesi csángók ősei, akik részt szakítottak, törtek a vadonból, és rendkívül kemény munkával létrehozták az első települést, Sánclokát. Megépítették első templomukat, amit ma Kontumáci templomnak nevezünk.

Sajátos életvitelük, gondolkodásuk, identitásuk gyökereit visszavezethetjük a kezdetekhez. A folytonos menekülés, az ideiglenesség, a rendkívül kemény megélhetési feltételek szükségessé tették az álcázást (lásd romános jellegű öltözködés), az ideiglenes szállások építését, valamint a mobilitást feltételező, lényegében nomád állattartás megvalósítását.

A gyimesi csángók büszkén vallják magukat magyarnak, székelynek, csángómagyarnak, székelyes csángónak. Mindegy, melyik megnevezést használjuk, mert mindegyik egy magyar nemzetiségű, magyar érzelmű és erős magyar kötődésű népcsoportot jelent. Történelmi tudatukat csupán a szóbeliség közvetíti, hiszen az elmúlt 300 év vonatkozásában nem készült egyértelműen igazolható összefoglaló, írásos történeti munka ebben a témakörben. Sajnos mára értékes információk vesztek az idők homályába – többek között már az itt élő családok sem tartják számon, hogy honnan származnak, és nem ápolják sem a székelyföldi, sem a moldvai rokonsággal való rokoni kapcsolataikat.

A gyimesi csángókat erős vallásosság jellemzi, és identitás-tudatuk legerősebb pillérének ez a vallásosság tekinthető. A Gyimesközéplek térségében történt kutatásaink azzal a tapasztalattal jártak, hogy a románokkal kötött vegyes házasságok elítélése is elsősorban nem nemzeti, hanem vallási különbözőségekre vezethető vissza. Végeredményben Gyimesbükk (Gyimes) kivételével a terület jelentős részén sem az ortodox, sem a görög katolikus vallás nem jelent meg.

A kulturális identitás a Gyimesek területén egészen sajátos. Viseletüket a szomszédos román népektől kölcsönözték álcázásképpen, de sajátos magyar díszítéssel tették magukévá.

Zenéjük, énekeik, mondáik egyedülálló, kiforrott, és különös archaikusságukban a magyar kultúra legértékesebb elemeit őrizték meg. Ennek a kultúrának máig élő folyamatossága annak bizonyítéka, hogy ez a népcsoport hagyományaihoz erősen ragaszkodik.

A csíki székelyek és a gyimesi csángók identitásának összehasonlítása

Az Erdélyben élő magyarság, így a székelység, a csángóság etnikai identitásának megfogalmazása igen aktuális, hiszen a rohamosan változó életkörülmények, a gazdasági-politikai és kulturális globalizáció jelentős hatásai következtében egyre inkább mutatkozó kulturális szétszóródás és közösségtudati deficit hatásaként talán most van az utolsó lehetőség a korábbi állapotok és jellemzők megismerésére, valamint bizonyos pozitív identitáselemek megmentésére, felélesztésére.

Az etnikai identitást a nyelv, a kultúra és a származás fejezi ki. A vizsgálatunk tárgyát képező mindkét népcsoport magyar anyanyelvű, magyar érzelmű és jelentős részben római katolikus vallású. A lakosság nagy többsége kisebb településeken él, jó részük földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Közös őseiktől származnak, és közősek a történelmi, kulturális gyökereik is.

Mégis, mindezek ellenére nagyon sok különbség fedezhető fel a két népcsoport között, és jelentősnek értékelhető a közöttük feszülő előítélet és intolerancia is. Mik az okai ezeknek a különbségeknek? Mivel magyarázható az előítéletesség?

Kutatásaink nyomán hosszú idő után rajzolódott ki az elképzelés a különbségek magyarázatára, amelynek igazolásához természetesen még számos bizonyíték, illetve tapasztalati megerősítés szükséges.

Az előítéletesség egyik oka az, hogy a gyimesi csángók bizonyos területeket inkább a Csíki-medence, mint Moldova irányában próbáltak a maguk számára foglalással kiszakítani, így természetesen számos konfliktus adódott a két népcsoport között. Másrészt az európai fejlődés, a polgárosodás, a városiasodás vérkeringésébe korábban bekerült, iparosodó csíki települések lakói a gyimesiek primitívebb, anyagi szempontból szegényebb életmódját kritizálva felsőbbrendű módon viszonyultak a csángókhoz. A csíki székelység megtétele szerint (még ma is) a csángók igénytelenek. A keveredés, a vegyes házasságok tapasztalata szerint a csángó közösségek nehezebben fogadják maguk közé az idegent, így a székelyeket is. A másságot még a befogadást követően is érzékeltetik a kívülről jövővel, szinte élte végéig.

Egy másik magyarázat szerint a szigorú erkölcsi normák közötti székelység ugyanakkor elítélte a gyimesiek udvarlási szokásait, hiszen ott szinte a mai napig létezik a próbaházasság intézménye.

Azonban mindkét területen egyre nyilvánvalóbbá vált az a tendencia, hogy bár magyarságukat büszkén vallják és nemzethez tartozásuk alapvetően nem is kérdéses, de pontosan mindezek okán jelentős nyomás nehezedik rájuk a román többségi nemzet részéről, a nyelvi és kulturális elszigeteltségtől, és az anyaország felől érkező segítőkész hozzáállás, támogatás hiányától.

Ebben a tanulmányban, keret híján, nincs lehetőségem azoknak az interjúknak, beszélgetéseknek a konkrét szövegeit és részletes elemzéseit közölni, amelyek összefoglaló gondolatként megfogalmazódtak, de számos adatközlő értékes és hiteles vallomása, a székelységgel és a csángósággal évtizedek óta foglalkozó történészek és pedagógusok tapasztalatai segítették az

általunk vizsgált két magyar kisebbségi népcsoport identitástudatának megértését. Ezek közül is kiemelésre méltó Tankó Gyula iskolaigazgató (Gyimesközéplak) személye, valamint Berszán Lajos katolikus pap és iskolaigazgató személye Gyimesfelsőlokról, illetve Ferencz Alajos polgármester személye Csíkszentdomonkosról.

Etnoregionalizmus és identitástudat

Ahogy Magyarországon, úgy Romániában is végbemegy az Unió követelményeihez igazodó adminisztratív (virtuális) területi egységek művi létrehozása. A követelményekhez történő igazodás alapjaiban nem konfliktusmentes, hiszen hatalmi átstrukturálódást jelent, valamint olyan tudástökhét feltételez, amely az érintett országok nagypolitikai és közpolitikai stratégiáit egyaránt segítheti. Az a kérdés, hogy egy térség életfeltételeinek megteremtésében, az adott terület társadalmi közegének érdekeltségi horizontjában milyen szerepet kapnak, kaphatnak a különböző társadalomtudományi kutatások tapasztalatai, illetve ajánlásai?

Konkréten például az általunk vizsgált Székelyföld, valamint a Gyimesek gazdaságföldrajzi - kulturális léterének árnyalt, a kulturális antropológia által alaposan feltérképezett és elemzett társadalmi jelenségekre vonatkozó ismeretanyaga milyen szerepet kap, milyen lehetőséget kaphat a politikai és a gazdasági döntések megoldásaiban?

Álláspontom szerint minden adminisztratív, politikai, jogi, valamint gazdasági stratégia, terv, döntés annyit ér és olyan

mértékben eredményes, amennyiben képes a feltételek racionális felismerésére és a felismerések nyomán történő legjobb, legoptimálisabb döntés meghozatalára.

Az emberi tudatban létező erkölcsi, kulturális parancsok, elvek, prioritások stb. alapvető motívumai, illetve gátjai bizonyos cselekvéseknek. Mindezen motívumok és gátak a közösségi tevékenység, a kohéziós megnyilvánulások vonatkozásában fokozottan érvényesülnek, és már középtávon rendkívüli eredményeket vagy veszteségeket produkálhatnak.

Ugy gondolom, hogy mindezen, talán nem is újszerű felismerések ellenére rendkívül nagyvonalúan és felületesen bánunk az emberi tudatban, valamint közösségi tudatban rejlő lehetőségekkel, és számos emberi értéket, közösségi eredményt elpocsékolunk.

Felhasznált irodalom

A. Gergely András: *A Jászság kulturális antropológiai megértése. Jászsági évkönyv. 2000.*

Antal Imre: *Gyimesi Krónika. Bp., Európa – Kriterion, 1992.*

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Bp., Atlantisz, 1999.*

Ilyés Zoltán: *A székely nemzetiségi szervezet. Csíkszereda Pallas-Akadémia Kiadó, 1993.*

Tankó Gyula: *Kik vagyunk mi gyimesi csángók? Honismeret 21./1997.*

Tankó Gyula: *Gyimesi szokásvilág. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat, 1996.*

